

Iwona Anna Ndiaye

Misja literatury emigracyjnej : ("pierwsza fala" emigracji rosyjskiej)

Acta Polono-Ruthenica 12, 77-93

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Iwona Anna Ndiaye
Olsztyn

Misja literatury emigracyjnej („pierwsza fala” emigracji rosyjskiej)

Charakteryzując „pierwszą falę” emigracji rosyjskiej, należy podkreślić masowość zjawiska¹, długość jego trwania, wielopokoleniowość, zmienność adresów ośrodków odgrywających rolę centrów kulturalnych rosyjskiej diaspory w poszczególnych okresach. Władimir Kozlitin podkreśla, że była to najbardziej masowa, najbardziej upolityczniona i najbardziej elitarna emigracja: „Она была самая массовая (охватившая более 2 млн. человек), самая политизированная (большинство ее участников покидали родину не желая признавать большевистский режим, спасаясь от преследований политических противников), самая элитная (2/3 ее состава составляли лица со средним и высшим образованием, представлявшие интеллектуальную, хозяйственную, политическую и культурную элиту), самая значительная по своему вкладу в отечественную культуру”². Gieorgij Adamowicz także wiązał wyjątkowość emigracji rosyjskiej z faktem, że była „детищем русской интеллигенции,

¹ Emigracja porewolucyjna była zjawiskiem masowym, ale brakuje precyzyjnych danych. Janina Sałajczykowa pisze: „Emigracja rosyjska okresu porewolucyjnego była też zapewne najliczniejsza ze wszystkich dotychczasowych. Nie ma jednak zgodności, gdy chodzi o dane liczbowe podawane przez różne organizacje i instytucje. Mark Rajew przytacza następujące liczby: Amerykański Czerwony Krzyż w listopadzie 1920 roku podał cyfrę 1 965 500 osób; niemiecki historyk Hans von Rimscha podaje na rok 1921 liczbę 2 935 000. W roku 1930 Liga Narodów podała, że w Europie znajduje się 500 tysięcy uchodźców z Rosji, natomiast biura krajowe do spraw uchodźców podały 829 tysięcy oraz 50 tysięcy na Dalekim Wschodzie” – zob. J. Sałajczykowa, *Prozaicy pierwszej fali emigracji rosyjskiej 1920–1940*, Gdańsk 2003, s. 14. Por. M. Раев, *Россия за рубежом. История культуры русской эмиграции 1919–1939*, Москва 1994, s. 38. Według Marka Słonima po roku 1917 Rosję opuściło ponad milion osób. (zob. M. Slonim, *Modern Russian Literature*, New York 1953, s. 397); Władimir Abdank-Kossowski twierdził, że w ciągu pięciu lat po rewolucji kraj opuściło około 3 mln Rosjan (zob. В. Абданк-Коссовский, *Русская эмиграция. Итоги за тридцать пять лет*, „Возрождение” 1956, t. 51, s. 127); z kolei J. Czetyłszew pisze: „За рубежом к началу 1920-х годов оказалось примерно от трех до четырех миллионов беженцев из России” (cyt. wg: Е. Четышев, *Пролог*, [w:] *Литература русского зарубежья*, сост. и ответ. ред. О. Михайлов, Москва 1993, s. 32). Dla porównania *Wielka Encyklopedia Radziecka* z 1933 r. pod hasłem „biała emigracja” podaje liczbę 860 tys.

² В. Д. Козлитин, *Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.)*, Харьков 1996, s. 5.

исторического феномена тоже в своем роде единственного”³. Amerykański pisarz, który jako jeden z pierwszych wprowadził do obiegu czytelniczego sformułowanie „Rosja poza Rosją”, pisze: „Эта нация насчитывает около миллиона человек – самых, вероятно, культурных в мире... У этой нации нет правительства. Столица ее – Париж, ее дипломатический центр – Женева...”⁴. Z kolei Zinaida Gippius tak charakteryzowała w roku 1930 „Rosję Nr 2”: „[...] jedna i ta sama Rosja, jeśli chodzi o skład, tak w ojczyźnie, jak i za granicą: rodowa szlachta, państwowi i innego rodzaju urzędnicy, kupcy, drobna i bogata burżuazja, duchowieństwo, inteligencja reprezentująca różne dziedziny działalności – polityczną, kulturalną, naukową, techniczną itd. – armia (od stopni wyższych do niższych), lud pracujący (od warsztatu i od ziemi) – przedstawiciele wszystkich klas, warstw, stanowisk i stanów posiadania, a także wszystkich trzech (lub nawet czterech) pokoleń – są obecni w rosyjskiej emigracji”⁵.

„Pierwsza fala” emigracji stworzyła podwaliny pod przyszłe pokolenia rosyjskiej diaspory i może się poszczycić wieloma talentami oraz znakomitymi odkryciami w różnorodnych dziedzinach nauki i techniki⁶. Na ten sam okres przypadają największe sukcesy rosyjskiej kultury emigracyjnej⁷. Wśród wielu dziedzin, które na emigracji osiągnęły najwyższy stopień rozwoju, istotne miejsce zajmuje literatura. Życie literackie emigracji rosyjskiej cechowało rozbieżności, niejednorodny charakter, w mniejszym stopniu podziały polityczne. Rosyjskie kolonie powstawały na pięciu kontynentach, a zatem w naturalny

³ Г. Адамович, *Вклад русской эмиграции в мировую культуру*, Париж 1961, s. 8.

⁴ W. Chapin-Huntington, *Russia – out of Russia*, Boston 1933. Cyt. wg: Т. Алексинская, *Русская эмиграция 1920–1939 года*, [w:] *Русский Париж*, s. 88. Por. idem, *Русская эмиграция 1920–1939 гг.*, „Возрождение” 1956, nr 60, s. 33–41.

⁵ Podaję w tłumaczeniu Janiny Sałajczykowej. Zob.: J. Sałajczykowa, op. cit., s. 14. Por. А. Агастасъев, *Неутоленная любовь*, „Москва” 1990, nr 7, s. 175–176.

⁶ Zob. m.in.: В. П. Борисов, *Истоки и формирование российского научного зарубежья*, [w:] *Культурное наследие российской эмиграции. 1917–1940*, под ред. Е. П. Чельшева и Д. М. Шаховского, t. 2, Москва 1994, s. 284–291; Г. И. Любина, *Формирование российской научной диаспоры в Париже*, [w:] ibidem, s. 301–309; В. А. Тесемников, *Белград как один из научных центров российского зарубежья*, [w:] ibidem, s. 325–331; Б. И. Козлов, *Творческое наследие российских ученых и инженеров за рубежом в контексте отечественной и мировой культуры*, [w:] ibidem, s. 411–421; *Российские ученые и инженеры в эмиграции*, под ред. В. П. Борисова, Москва 1993; *Российская научная эмиграция. Двадцать портретов*, сост. А. В. Бялко, Н. В. Успенская, под ред. Г. М. Бонгарда-Левина, В. Е. Захарова, Москва 2001; *Наука, культура и политика русской эмиграции. Сборник статей и материалов Всероссийской научной конференции. Санкт-Петербург, 24–26 июня 2002*, под ред. И. А. Шомракова, П. Н. Базанова, т. 162: *Санкт-Петербургский университет культуры и искусств. Труды*, Санкт-Петербург 2004.

⁷ Zob. m.in.: *Культура Российского зарубежья*, под ред. А. Квакин, Э. Шулепова, Москва 1995; А. Л. Гуревич, *Культурно-религиозная деятельность русской эмиграции. По материалам истории Русского студенческого движения*, Москва 2005.

sposób tworzyły złożone i różnorodne zjawiska w sensie kulturowym, literackim oraz geograficznym⁸. Najbardziej zróżnicowane rosyjskie szkoły artystyczne powstawały w Europie Zachodniej (Berlin, Paryż) oraz na Dalekim Wschodzie (Harbin, Szanghaj). Każde centrum emigracji rosyjskiej konsolidowało środowiska literackie w ramach lokalnych inicjatyw kulturalnych.

Przejawem dążności do instytucjonalizowania życia literackiego było powstawanie w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku grup poetyckich, stowarzyszeń i organizacji. W ten sposób emigracyjny ruch literacki – zrodzony spontanicznie, będący realizacją potrzeb psychicznych i narodowych, chociaż pozostający w rozproszeniu – zyskał ramy organizacyjne. Narodzinom emigracyjnego ruchu literackiego nie towarzyszyły jednak żadne manifesty twórcze czy jednolity program artystyczny. Spory o istotę sztuki, tak charakterystyczne w latach dwudziestych dla literatury w radzieckiej metropolii, na emigracji zyskały nowy wymiar. Ponadto, jak słusznie zauważa Andriej Mochola, literatura emigracyjna była zróżnicowana pod względem generacyjnym i ideologicznym. Twórców dzieliło również pojmowanie własnego statusu w historii literatury rosyjskiej i europejskiej oraz stosunek do literatury powstającej w sowieckiej metropolii⁹. Zasadniczo na ówczesne życie literackie składały się spotkania autorskie, wieczory poetyckie, dyskusje, prelekcje itp. Poeci skupiali się także wokół salonów literackich¹⁰. Powyższe formy aktywności twórczej wydają się naturalną konsekwencją izolacji kulturowej i językowej, cechującej rzeczywistość emigracyjną.

⁸ Opis poszczególnych centrów emigracji rosyjskiej doczekał się już wielu dogłębnych opracowań. Zob. m.in. książkę Gleba Struvego, *Русская литература в изгнании* (Paryż – Moskwa 1996), od której zaczęło się poznawanie literatury emigracyjnej w Rosji i w Polsce, a także opracowanie Lucjana Suchanka (*Emigracja rosyjska XX wieku*, [w:] *Rosjoznawstwo*, pod red. L. Suchanka, Kraków 2004) oraz najnowszą monografię Bronisława Kodzisa (*Литературные центры русского зарубежья 1918–1939. Писатели. Творческие объединения. Периодика. Книгопечатание*, München 2002), w której autor przedstawia szeroki obraz życia literackiego emigracji rosyjskiej w okresie międzywojennym, prezentuje dwanaście głównych ośrodków diaspory, najważniejszych twórców, stowarzyszenia literackie, wydawnictwa i pisma, a także zapoznaje z działalnością teatralną, kulturalno-oświatową, społeczno-polityczną i religijną. Zob. także: idem, *Процесс развития русской зарубежной литературы 1918–1939 годов. Предварительные итоги*, [w:] *Образ świata i człowieka w literaturze i myśli emigracji rosyjskiej*, pod red. A. Dudka, Kraków 2003. Na uwagę zasługuje ponadto opracowanie dotyczące rozważań metodologicznych nad dylematem Rosja – Zachód w kontekście emigrantologii, przygotowane dla uczczenia siedemdziesiątej rocznicy urodzin profesora Lucjana Suchanka, wybitnego uczonego, filologa, twórcy emigrantologii: *Kultura rosyjska w ojczyźnie i diasporze*, pod red. L. Luburskiej, Kraków 2007.

⁹ A. R. Mochola, *Życie literackie emigracji rosyjskiej w Czechosłowacji (1921–1945)*, [online] <www.mochola.narod.ru/ruslitcz1.htm>, s. 1; por. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historycznoliterackie”, pod red. W. Waleckiego, Kraków 2000.

¹⁰ Do najsłynniejszych w tym okresie należały spotkania literackie u Zinaidy Gippius (1869–1945) i Dumitra Mereżkowskiego (1865–1941) w Paryżu („Зеленая лампа”), Tamary Wieliczekowskiej (1908–1990); u Lidii Wołyncewej (1890–1973) w Rownem, u Dumitra Fiłosofowa (1872–1940) w Warszawie („Домик в Коломне”) oraz u Jeleny Grot (1891–1968) w San Francisco.

Fenomen kultury rosyjskiej był tak samo unikatowy jak fenomen emigracji literackiej. Rosyjską emigrację od wszystkich pozostałych odróżnia nie tylko masowość i skala, ale także jej systemowość. To nie był zwyczajny „odłamek” Rosji, lecz jakby „cała” kultura rosyjska w zmniejszonej postaci przeniesiona w inną przestrzeń. Kultura rosyjska w takich miejscach, jak Paryż, Berlin, Harbin, kontynuowała swój autonomiczny żywot, ze wszystkimi swoimi cechami, ze wszystkimi swoimi przeciwieństwami, opozycjami, późniejszymi rozłamami i związkami. Dysponując samodzielnością, stosunkowo wyraźnie zaznaczyła swoje granice. O wiele bardziej znacząca okazywała się linia łącząca przedstawicieli „pierwszej fali” nie z nowym środowiskiem, lecz z tym pozostawionym w kraju. Początkowo rosyjska świadomość emigracyjna w znacznym stopniu była zorientowana na – jak się wydawało – niedaleką przyszłość, w której miał upaść reżim bolszewicki, a następnie, gdy rozwiały się wszelkie iluzje, nadal na tę samą przestrzeń, lecz już jako historię, pamięć.

Inną przyczyną konserwatywno-zachowawczej pozycji rosyjskich emigrantów była ich przynależność do innego, wschodnioeuropejskiego areału cywilizacyjnego, innej konfesji (prawosławie), innej przestrzeni lingwistyczno-kulturowej. W wypadku emigracji ponownie zadziałał mechanizm przyciągania-odpychania w stosunku do Europy Zachodniej, od zawsze cechujący kulturę rosyjską, i regulował on, często przesadnie, samoidentyfikującą zachowawczość. Przypomnijmy, że pierwsze wiersze napisane przez Marinę Cwietajewą na emigracji, odnotowały nie paradną fasadę Europy, lecz świat biedy i bezprawia, w którym „бъётся жизнь без чехла”¹¹. Dla wygnanych nie ma już oczarowania pejzażem, uroku „obcego” – temat ten przenika emigracyjną twórczość i powtarza się w artykułach krytycznych Georgija Iwanowa, Georgija Adamowicza, Borysa Popławskiego i wielu innych rosyjskich emigrantów. Ulegający zmianie kontekst polityczny, narodowa apokalipsa okazują się „duchową tragedią” twórczego i ludzkiego „ja”. O utracie Zachodu pisał w swoim czasie Fiodor Stiepun: „Изгнанием в Европу мы оказались изгнанниками и из Европы. Любя Европу, мы »русские европейцы«, очевидно любили ее только как прекрасный пейзаж в своем »Петровом окне«; ушел родной подоконник из-под локтей – ушло очарование пейзажа”¹².

¹¹ Rosyjska emigrantka przejmująco mówi o ludziach ciężko doświadczonych przez życie. Szczególnie w tym kontekście wyróżniają się antyburżuazyjne utwory: *Szczurołap* (Крысолов, 1925), *Poemat schodów* (Поэма лестницы, 1926).

¹² Myśl tę powtórzył inny „rosyjski Europejczyk”, poeta i krytyk Georgij Adamowicz: „Европа пленительна для русского сознания. Всегда так было. И все лучшие люди об этом говорили. Но только сквозь Россию она пленительна”. Cyt. wg: *Literatura ruskogo zarubeżja...*, red. O. N. Michajłow, s. 226–227.

W ślad za rozczarowaniem Zachodem – „Здесь даже камни сонно устают. / Колокола, и те не очень голосисты”¹³ (*Matka Maria*) – wśród wielu emigrantów rośnie poczucie niezrozumienia, niemożności funkcjonowania w realiach kapitalistycznego uzależnienia od pieniądza, wyjaławiającego i niszczącego jednostkę ludzką, sprowadzającego człowieka do poziomu „niewolnika swoich rzeczy”, zaspokajającego zaledwie najbardziej elementarne potrzeby.

Я верю в Россию. Там жизнь идет,
Там бьются скрытые силы.
А здесь у нас темных дней хоровод,
Влекущих запах могилы.

Я верю в Россию. Не нам, не нам
Готовить ей дни иные.
Ведь все, что вершится, так только там,
В далекой Святой России.¹⁴

Tak oddawała nastroje wielu przedstawicieli rosyjskiej diaspory młoda poetka Irina Knorring, wywieziona z Rosji w wieku 14 lat, zmarła w 1943 r. w okupowanym przez Niemców Paryżu.

Przynależność środowiska pisarzy, ich sytuacja i miejsce w życiu społecznym epoki stawały się czynnikami decydującymi o charakterze uprawianej twórczości i stawianych jej celach. Dlatego też literatura emigracyjna uważała samą siebie za stróża i kontynuatora najlepszych tradycji literatury rosyjskiej końca XIX wieku. Na tej podstawie mówi się o transformacji tradycji, jak również prądów i kierunków literackich przełomu wieków, które na emigracji uzyskały nową wartość¹⁵. Ten bezprecedensowy w historii wzlot myśli twórczej trudno tłumaczyć jedynie czysto materialnymi czynnikami (ostrą konkurencją, koniecznością walki o elementarne środki przeżycia). Poprzez swoją działalność i postawę emigranci pragnęli udowodnić całemu światu, a nade wszystko sobie, że nie bacząc na ciężkie doświadczenia, które stały się jej udziałem, ich ojczyzna nie tylko nie zginęła, ale jak dawniej dysponowała ogromnym potencjałem moralnych sił twórczych i w tym skrywało się ziarno jej przyszłego odrodzenia. Uznając siebie za nieodłączną część Rosji, kontynuowali swoją aktywność dla przyszłości. Porównując pisarzy radzieckich z emigracyjnymi, Georgij Adamowicz

¹³ *Литература русского зарубежья. Антология: в 6-ти тт.*, т. 1: 1920–1925, вступительная статья и науч. ред. А. Л. Афанасьев, Москва 1990, s. 35.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ A. R. Mochola, *op. cit.*

przyznaje: „У нас, в эмиграции, талантов, конечно, не больше. Но у нас осталась неприкосновенной личная творческая ответственность – животворящее условие всякого духовного созидания, у нас осталось право выбора, сомнения и искания, и поэтому в некоторых областях нам в самом деле суждено было представлять ту Россию, голос которой на родной земле был в течение сорока с лишним лет заглушен”¹⁶.

Z kolei Edward Brown w książce *Literatura rosyjska po rewolucji* podaje następujące czynniki warunkujące osobliwości literatury emigracyjnej:

- konieczność umocnienia twórczości jako swojego rodzaju protestu,
- wolność od cenzury,
- brak bezpośrednich kontaktów z rosyjskim czytelnikiem i osiągnięciami literackimi w ojczyźnie,
- bezpośredni kontakt z nierosyjskim środowiskiem socjalnym i literackim,
- a jako czynnik najważniejszy wskazuje – doświadczenie literackie w warunkach życia na emigracji¹⁷.

Literatura ukształtowana w takich warunkach, pomimo rozproszenia na całej kuli ziemskiej, pozbawiona narodowej przestrzeni, zdołała zachować i rozwijać najcenniejsze tradycje kultury narodowej. Wraz z poszczególnymi etapami tej „drogi przez mękę” wykrystalizował się także kulturowy łańcuch: powstanie w diasporze rosyjskich centrów, organizacji społecznych, czasopism, gazet, kół literackich, wydawnictw¹⁸. Jednym słowem, określona atmosfera niezbędna do powstania dorobku literackiego. W stosunkowo krótkim czasie rosyjska diaspora stworzyła swoją odrębną historię, z kolejnymi okresami: próbą „przeciwstawienia” – rezygnacją – ucieczką – rozproszeniem – nostalgią – oceną przeszłości – uświadomieniem misji.

Aby emigracja nie przekształciła się w zwykłą ucieczkę do miejsc, gdzie żyje się łatwiej i bezpieczniej, powinna mieć swoje głębokie wy tłumaczenie, zewnętrzne – w czynach, wewnętrzne – w świadomości. Sens własnego istnienia, uświadamiany przez samych emigrantów, przekształcił się w misję: „В русском исходе» – ушли со своих насиженных мест миллионы людей, [...] люди эти рассеялись по миру, неся с собой всюду элементы старой русской культуры, спасенной от катастрофического шквала. И потому, куда бы их ни заносило, они несли с собой аромат родины, который вытравлялся дома огнем и мечом,

¹⁶ Г. Адамович, *Вклад русской эмиграции в мировую культуру*, Париж 1961, s. 13.

¹⁷ E. Brown, *Russian Literature since the Revolution*, London 1982; podaje wg: А. А. Ионина, *Общая характеристика литературы русского зарубежья (первая волна) в оценке современной англо-язычной славистики*, Москва 1995, s. 22.

¹⁸ Zob. *Литература русского зарубежья...*, s. 30–31.

и казались не столько противниками власти, сколько хранителями национальной традиции”¹⁹ – pisał Władimir Dawatc.

Poczucie misyjności było zgodne z ogólną tendencją całej nowożytnej literatury rosyjskiej, która od *Proroka* (*Пророк*) Puszkina do autora *Ciężkiej liry* (*Тяжелая лира*) Władysława Chodasiewicza, jak przekonuje Igor Suchych, autor eseju zatytułowanego *Literatura rosyjska: świadectwo?, prorocтво?, prowokacja?*²⁰, rodziła się pod znakiem idei słowa rozumianego jako proroctwo, idei poety, pisarza jako mędrca, proroka, męczennika. Do wzorca proroka nawiązywano właśnie na emigracji: „prawdziwi prorocy, którzy na serio potraktowali uświęconą przez tradycję narodową misję pisarza [...] – znaleźli się w opozycji: w podziemiu, na emigracji. Rosyjska idea literatury, słowa jako napędu wszystkiego, stanowi – w przeświadczeniu petersburskiego literaturoznawcy – jeden z narodowych mitów kulturowych Rosji”²¹. A zatem misja rosyjskiej emigracji powstała nie dlatego, że emigranci zapragnęli ją stworzyć, lecz dlatego, że nie sposób było od niej uciec: „Без возвышенного сознания известной своей миссии, своего посланничества – нет эмиграции, есть толпа беженцев, ищущих родины там, где лучше”²² – pisał Władysław Chodasiewicz w maju 1933 r.

Misja literatury emigracyjnej zawierała się przede wszystkim w posłannictwie, które pojmowano jako przekaz tradycji kulturowych. Opuszczającym ojczyznę towarzyszyło przekonanie, że wkrótce do niej powrócą²³, dlatego szczególny nacisk kładli na zachowanie narodowej tożsamości²⁴. Emigranci rosyjscy chętnie porównywali się do dzieci Izraela, którzy „chronili” ojczyznę w samych sobie. Rosja to oni – emigranci. Jak podkreśla Anna Woźniak²⁵, spośród wielu pokoleń emigrantów różnych narodów, które także doświadczyły wygnania, tułactwa, pielgrzymstwa, jedynie emigracja rosyjska postrzegала siebie jako

¹⁹ В. Даватц, *Годы. Очерки пятилетней борьбы*, Белград 1926; cyt wg: Е. П. Чельшев, *Культурное наследие российской эмиграции*, [w:] *Литература русского зарубежья...*, ред. О. Н. Михайлов, s. 5.

²⁰ М. Сухих, *Русская литература: свидетельство?, пророчество?, провокация?*, „Звезда” 1998, nr 4.

²¹ К. Lis, *Topos poety-proroka w poezji rosyjskiej romantycznej*, „Studia Rusycystyczne Akademii Świętokrzyskiej”, pod red. А. Jankowskiego, t. 11, Kielce 2002, s. 40.

²² В. Ходасевич, *Литература в изгнании. Колеблемый треножник*, Москва 1991, s. 442.

²³ Zob. Б. Зайцев, *Изгнание*, [w:] *Русская литература в эмиграции*, под ред. Н. Полтарацкой, Питтсбург 1972, s. 3.

²⁴ П. Е. Ковалевский, *Зарубежная Россия. История и культурно-просветительская работа за полвека. 1920–1970*, Париж 1971; *Культурное наследие русской эмиграции, 1917–1940*, под ред. Е. П. Чельшева, Д. М. Шаховского, 1–2, Москва 1994; А. Г. Соколов, *Судьбы русской литературной эмиграции 1920-х гг.*, Москва 1991, s. 12–37.

²⁵ А. Woźniak, *Wstęp*, [w:] *Duchowość i sacrum w literaturze emigracyjnej Słowian Wschodnich*, pod red. А. Woźniak, М. Kaweckiej, Lublin 2002, s. 7.

„Nowy Izrael” w niewoli babilońskiej, jako „jeszcze jeden statek »myflower«, uwożący ze zbezczeszczonej ojczyzny ziarna przyszłego odrodzenia moralnego (tak w XVII w. purytanie zmierzali z Europy do brzegów Nowego Świata)”²⁶.

Na świadomość narodową składają się: historia, kultura, język, poczucie wspólnoty i wiara, a wspaniałym ich nośnikiem jest literatura²⁷. Dlatego też, jak zauważa Monika Żydek, pisarze „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej kontynuowali przede wszystkim tradycje dziewiętnastowiecznej literatury rosyjskiej, ale duże znaczenie miał również przełom modernistyczny ze swoimi specyficznymi koncepcjami sztuki, filozofii i religii. W utworach emigracyjnych odnajdujemy także liczne nawiązania do literatury staroruskiej, która przechowuje archetypy spraw najcenniejszych dla Rosjanina, czyli to, co za Bogdanem Suchodolskim wolno nazwać „żywą tradycją”²⁸. Jednakże misję można rozumieć zgoła odmiennie, podkreślając, że – niezależnie od porażki w wojnie domowej – miliony Rosjan przejawiały nieprzejednaną wrogość wobec bolszewickiego reżimu i jego ideologii, udowadniając światu, że zaprzecza on rosyjskim wartościom, tradycjom, rosyjskiej świadomości. Była to zatem, po pierwsze, misja ratowania rosyjskiej godności, po drugie, misja walki z siłami zniszczenia (komunizmu). Z powyższych jednoznacznie wynikała i trzecia – misja poświadczająca istnienie zła (totalitaryzmu) grożącego całej ludzkości.

Właśnie w takich trzech aspektach widział sens istnienia rosyjskiej emigracji Iwan Bunin i zawarł to w swojej mowie *Misja emigracji rosyjskiej*, wygłoszonej 16 lutego 1924 r. w Paryżu: „[...] мы так или иначе не приняли жизни, воцарившейся с некоторых пор в России, были в том или ином несогласии, в той или иной борьбе с этой жизнью и, убедившись, что дальнейшее сопротивление наше грозит нам лишь бесплодной, бессмысленной гибелью, ушли на чужбину...

Миссия – это звучит возвышено. Но мы взяли и это слово вполне сознательно, памятуя его точный смысл... Нас, рассеянных по миру, около трех миллионов. Исключите из этого громадного числа десятки и даже сотни тысяч попавших в эмигрантский поток уже совсем несознательно, совсем случайно; исключите тех, которые, будучи противниками (вернее, соперниками) нынешних владык России, суть однако их кровные братья;

²⁶ Ж. Нива, *Русские изгнанники*, [w:] idem, *Возвращение в Европу. Статьи о русской литературе*, перевод с франц. Е. Э. Ляминой, Москва 1999, s. 265.

²⁷ Zob. hasło: „świadomość narodowa”, [w:] *Encyklopedia*, t. 18, pod red. J. Rawicza, Z. Bydlińskiej-Czernuszczuk, E. Maziarskiej, W. Ostrowskiej, E. Jewdokimowa, W. Gorlewskiego, M. Kossakowskiego, PWN, Warszawa 1996, s. 239–240.

²⁸ M. Żydek, *Wizerunek świętego w twórczości emigrantów rosyjskich „pierwszej fali”*, [w:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich*, „Slavica Wratislaviensia” 2003, t. CXXII, s. 181.

исключите их пособников, в нашей среде пребывающих с целью покорить нас перед лицом чужеземцев и разлагать нас: останется все-таки нечто такое, что даже одной своей численностью говорит о страшной важности событий, русскую эмиграцию создавших, и дает полное право пользоваться высоким языком. Но численность наша далеко не все. Есть еще нечто, что присваивает нам некое значение. Ибо это *нечто* заключается в том, что поистине мы некий грозный знак миру и посильные борцы за вечные, божественные основы человеческого существования, ныне не только в России, но и повсюду пошатнувшиеся.

Если бы даже наш исход из России был только инстинктивным протестом против душегубства и разрушительства, воцарившегося там, то и тогда нужно было сказать: »Взгляни, мир, на этот великий исход и осмысли его значение. Вот перед тобой миллион из числа лучших русских душ, свидетельствующих, что не вся Россия приемлет власть, низость и злодеяния ее захватчиков; перед тобой миллион душ, облеченных в глубочайший траур, душ, коим было дано видеть гибель и срам одного из самых могущественных земных царств и знать, что это царство есть плоть и кровь их... «.

[...] Сотни тысяч из нашей среды восстали вполне *сознательно и действенно* против врага, ныне столицу свою имеющего в России, но притязающего на мировое владычество, сотни тысяч противоборствовали ему всячески, в полную меру своих сил, многими *смертями* запечатлели свое противоборство – и еще неизвестно, что было бы в Европе, если бы не было этого противоборства. [...]

Но тем не менее миссия русской эмиграции... миссия эта заключается ныне в продолжении этого неприятия врагов России и в ожидании дня, когда Ангел отвалит камень от гроба ее... Говорили – скорбно и трогательно – говорили на древней Руси: »Подождем, православные, когда Бог переменит орду«. Давайте подождем и мы. Подождем соглашаться на новый »похабный«мир с нынешней ордой»²⁹.

Iwan Bunin, jak i większość emigrantów, nie mógł wiedzieć, że oczekiwanie przeciągnie się na wiele dziesięcioleci. Misja, o której mówił rosyjski noblista, znalazła swoisty wyraz w umocnieniu się prawosławia. Tę misję Michał Nazarov określił mianem „misji ziarna” („если пшеничное зерно, падши в землю,

²⁹ И. Бунин, *Миссия русской эмиграции*, [w:] idem, *Публицистика 1918–1953 годов*, под ред. О. Н. Михайлова, Москва 1998, s. 148. Zob. także: idem, *Миссия русской эмиграции*, „Слово” 1990, nr 10. Por. M. Nazarov, *Проблемы воспитания молодежи в эмиграции*, „Русская мысль” 26 września 1986.

не умрет, то останется одно; а если умрет, то принесет много плода”, Ин, XII, 24³⁰). Poeta i krytyk literacki Jurij Terapiano, jak wielu innych pisarzy emigracyjnych, misję literatury rosyjskiej widział w tym, ażeby w przyszłości, kiedy zmieniają się okoliczności, przekazać przedrewolucyjną kulturę nowym pokoleniom, chociaż w ograniczonym stopniu. Rozpatrując znaczenie emigracji dla samej Rosji, Michaił Nazarov wyróżnia trzy podstawowe funkcje: pierwsza – to zachowanie pamięci o przedrewolucyjnej Rosji i jej świadomości narodowej, pozostawanie w miarę możliwości swoistym „blokiem pamięci” swojej nacji, zachowanie poza granicami ojczyzny „małej Rosji”; druga – pomoc siłom antykomunistycznym w kraju; trzecia – uświadomienie znaczenia rewolucji w historii ogólnoswiatowej.

Misję literatury emigracyjnej jej twórcy rozumieli w różny sposób, lecz wszyscy byli zgodni co do jednego: u jej podstaw leżało umocnienie zasady swobody twórczej jako przeciwwagi wobec sił zniewalających literaturę. Przypomnijmy interesującą w tym kontekście dyskusję wywołaną wystąpieniem Zinaidy Gippius *Literatura rosyjska na wygnaniu* (*Русская литература в изгнании*, referat wygłoszony w 1927 r. w ramach spotkań salonu literackiego „Зеленая лампа” w Paryżu). Rosyjska emigrantka odnotowywała umiejętność uczenia się absolutnej wolności słowa jako fakt szczególnej odmiany misji literatury rosyjskiej na wygnaniu: „Научиться свободе – что это значит?... Это значит найти для себя, для всех и для каждого максимум ее меры, соответствующий времени. А выучиться свободе – пожалуй, главная задача, заданная эмиграции”³¹. Z uczuciem wielkiej goryczki zauważyła ponadto: „Некогда хозяин земли русской, Петр, посылал молодых недорослей в Европу – на людей посмотреть, поучиться »наукам«. А что если и нас какой-то Хозяин послал туда же, тоже поучиться – между прочим и науке мало нам знакомой – Свободе? И недоросли плакались. И недорослям путь назад был заказан, пока своего не исполнят. Мы тут стонем с утра до вечера: »Россия, Россия«, к ней тянемся, да еще гордимся – мы стоим лицом к России. А что, если отдавая все наше время на это стояние, мы так и осуждены стоять и никакой России не получим”³².

³⁰ М. Назаров, *Миссия русской эмиграции*, Ставрополь 1992, s. 6. Zob. także: Д. Константинов, *Миссия российской эмиграции*, [w:] *Культурное наследие российской эмиграции...*, t. 2, s. 221–226.

³¹ Ю. Терапиано, *Литературная жизнь русского Парижа за полвека (1924–1974): Эссе, воспоминания, статьи*, Париж – Нью-Йорк 1987, s. 52.

³² Ibidem, s. 69. Kontynuację rozważań Zinaidy Gippius stanowi artykuł wstępny pt. *Опыт свободы*, który poetka przygotowała do tomu *Литературный смотр*, wydanego w 1939 r. pod redakcją Dumitra Merezkowskiego. Autorka analizuje w nim, na ile zmieniały się historycznie warunki funkcjonowania twórcy w przed- i porewolucyjnej Rosji w aspekcie szeroko rozumianej kategorii wolności.

Wypowiedź Zinaidy Gippius to jeden z wielu głosów w powszechnej w tym środowisku dyskusji o stanie duchowym rosyjskiej emigracji³³. Zadaniem literatury było zatem zachowanie i odtworzenie poprzedniej spójności. Taką rolę zaczęło w owym czasie odgrywać czasopismo „Современные записки” (Paryż 1920–1940)³⁴. W kontekście wspomnianej dyskusji szczególne miejsce zajmował problem młodzieży literackiej. Nina Berberowa twardo broniła prawa młodzieży do nazywania się rosyjską i jednocześnie pisania nie o Rosji, lecz o swoim emigracyjnym życiu. Polemizowała z Zinaidą Gippius: „Можно всю жизнь писать о джас-банде, оставаясь русским писателем”. Młodzież – twierdziła początkująca pisarka – nie może dopuścić do tego, by „ее всерьез уверили, что она мертва, ибо живет в Европе, в которой все русские задыхаются. Она считает изгнание трагедией... И, сознательно относясь к этой трагедии, она жертвует своим пребыванием в России ради того глубокого дела, которого там сейчас делать нельзя”³⁵. Większość przedstawicieli „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej tak właśnie pojmowało swoją misję, szczególnie na początkowym jej etapie. Tę funkcję literatura emigracyjna wypełniła w dostatecznym stopniu: w bogatej memuarystyce i utworach artystycznych, podobnie jak i niegdyś w literaturze klasycznej, odzwierciedliła, zachowując jej duchowe cenności, rosyjską cywilizację, która – jak się zdawało – w Rosji została utracona na zawsze...

Powyższe zadanie mogło być samozachowawczo realizowane dopóty, dopóki żyli i działali ludzie, którzy poprzednią Rosję pamiętali, którzy stali się spadkobiercami ogólnonarodowej pamięci. A takich stopniowo było coraz mniej. Kontynuowanie powyższej funkcji nie miało sensu bez kontaktów z Wielką Rosją. Dlatego też niezwykle istotna była też druga funkcja: pomoc tym siłom w ojczyźnie, które przeciwstawiały się komunistycznemu eksperymentowi. Najbardziej aktywnie wyrażała się ona w dążeniu przedstawicieli rosyjskiej diaspory wspólnie z siłami w Rosji do osiągnięcia zmian politycznych. W wypełnieniu tej funkcji można widzieć przejaw moralnego długu emigracji wobec Ojczyzny.

I wreszcie trzecia funkcja emigracji – twórcza: uświadomienie tragicznego doświadczenia rewolucji jako doświadczenia ogólnoswiatowego, zdanie sobie sprawy z tego, do czego jest zdolny człowiek w różnych systemach społecznych,

³³ Zob. m.in.: Н. А. Богомолов, *Об одной литературно-политической полемике 1927 г.*, [w:] *Культурное наследие российской эмиграции...*, t. 2, s. 25–33; И. В. Кондаков, *Русская эмиграция как феномен культуры*, [w:] *тепже, Введение в историю русской культуры*, Москва 1997, s. 419–422.

³⁴ Zob.: „Современные записки”, [w:] *Литературная энциклопедия русского зарубежья (1918–1940)*, под ред. А. Н. Николюкина, т. 2, ч. III: *С-Я*, Москва 1998, s. 20–33.

³⁵ Cyt. za: В. В. Агеносов, *Литература русского зарубежья (1918–1996)*, Москва 1998, s. 32–33.

odkrycia nowego poziomu „idei rosyjskiej” jako syntezy doświadczenia ogólnoludzkiego. Właśnie na podstawie tego doświadczenia można określić duchowy stan całej ludzkości, zrozumieć grożące jej nowe niebezpieczeństwa w tragicznym XX wieku.

Podsumowanie takiego aspektu w doświadczeniach rosyjskiej emigracji możemy odnaleźć w pracach publicysty i historyka Cerkwi – Georgija Fiedotowa: „С той горы, к которой прибыл наш ковчег, нам открылись грандиозные перспективы: воистину «все царства мира и слава их» – вернее, их позор [...] мы одни можем видеть оба склона – в Европу и в Россию: действительность, как она есть, без румян и прикрас”³⁶. Stanowisko Fiedotowa przywołujemy nieprzypadkowo. Wszak ogromną rolę w tym procesie odegrała prawosławna Cerkiew – właśnie ona stała się duchowym rdzeniem rosyjskiej emigracji, bez niej wypełnienie wymienionych wyżej funkcji byłoby trudne³⁷. Droga emigracyjnych rozterek nieuchronnie wiodła do Cerkwi, bo – jak pyta retorycznie bohaterka w filmie *Pokuta (Покаяние)* Tengiza Abuladze – „cóż to za droga, która nie wiodłaby do Cerkwi?”³⁸. Dlatego rosyjscy uchodźcy twierdzili, że najlepsze cechy inteligencji rosyjskiej wynikają z tradycji cerkiewnej³⁹. W chrześcijaństwie dostrzegali oni szczególną siłę, mogącą odrodzić Rosjan; wysunęli hasło ekumenizacji życia („воцерковление всей жизни”)⁴⁰.

„Мы не в изгнании, мы в послании”⁴¹ – pisała Nina Berberowa. Symboliczne słowa rosyjskiej poetki wielokrotnie powtarzali emigranci, którzy trakto-

³⁶ Г. Федотов, *Россия, Европа и мы*, „Новый град” 1932, nr 2.

³⁷ W dziele podejmowania misji, rozumianej jako zachowanie tradycji, duże znaczenie odegrała Cerkiew. W latach dwudziestych i trzydziestych Rosjanie przekonywali, że misją emigracji rosyjskiej „pierwszej fali” było posłannictwo religijne. Tezy te propagowano na łamach czasopism religijnych („Путь”, „Вестник Русского Христианского Движения”, „Новый град”). Zob. na ten temat: A. Woźniak, *Wstęp*, [w:] *Duchowość i sacrum...*, s. 7–8; Б. Емельянов, А. И. Новиков, *Русская философия серебряного века. Курс лекций*, Екатеринбург 1995; М. Раев, *Царство Божие внутри нас есть. Церковь и религия в диаспоре*, [w:] idem, *Россия за рубежом. История культуры русской эмиграции. 1919–1939*, Москва 1994.

³⁸ Tengiz Abuladze (1924–1994) – gruziński reżyser filmowy. Alegoryczny dramat polityczny *Pokuta* stanowi rozrachunek z epoką stalinowską. Zob. P. Przesmycki, *Trzy drogi*, „W Drodze” 2002, nr 4 (344).

³⁹ E. Kucharska, J. Mianowska, „Святая Русь” в творчестве писателей первой волны эмиграции, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria IX, Warszawa 1998, s. 180.

⁴⁰ *Русское религиозное сознание в изгнании (на материале театрологии Б. К. Зайцева „Путешествие Глеба”)*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria X: *Literaturoznawstwo. Kulturologia. Folklorystyka*, Warszawa 2003, s. 208. Zob. także: Н. Зернов, *Закатные годы*, „Сегодня” 22 lutego 1994, s. 9; idem, *Русское религиозное возрождение XX века*, Париж 1991; А.В. Попов, *Три завета: духовное наследие русской интеллигенции в эмиграции*, [w:] *Материалы конференции: Российская интеллигенция: критика исторического опыта*, Екатеринбург 2001.

⁴¹ Niezależnie od naszego przekonania, że autorką tych słów jest Nina Berberowa, w literaturze przedmiotu pojawiają się i inne sugestie. Zdaniem niektórych historyków literatury autorstwo

wali emigrację jako „посольство России в Европу и с другой стороны, – как прибежище национальной культуры и идейно-духовная основа будущего возрождения отечества”⁴². Sens poetyckiej formuły można interpretować także w nowym kontekście, wszak duchowe bogactwa, stworzone w warunkach owego „posłannictwa” na wygnaniu, stają się częścią kultury narodowej także czasów współczesnych. Wadim Krejtd, współczesny poeta i znawca rosyjskiej literatury na wychodźstwie, tak pisał o misji emigracji w przedmowie do tomu *Wspomnienia o srebrnym wieku*: „Artyści emigranci oderwani zostali od ojczystej gleby, zaś ci, co pozostali w Rosji, pozbawieni byli atmosfery wolności. Jednakże emigracja widziała swoją misję w zachowaniu duchowych wartości tak niedawno odrodzonej Rosji i w przekazaniu tego dziedzictwa wyzwolonej Rosji”⁴³. W wywiadzie, opublikowanym na łamach czasopisma „Звезда”, Igor Frojanow podkreśla: „Я вижу миссию русской эмиграции прежде всего в том, чтобы она по мере своих сил доносила до западной общественности правду о России и русском народе”⁴⁴. Wzięcie na siebie mesjańskiej roli skarbnicy narodowej tradycji literackiej stanowiło wybór trudny, ale konieczny. Dlatego też symboliczna „kotwica”, do której odwoływał się Gieorgij Adamowicz w przedmowie do jednej z pierwszych antologii poezji emigracyjnej, została podniesiona, a nie rzucona⁴⁵. A zatem zatonięcie na bezkresnych obcych wodach niebytu i tęsknoty nie miało miejsca.

Wypełnienie wielopłaszczyznowej misji wymagało spełnienia szczególnych warunków istnienia za granicą. Rosyjska emigracja stworzyła i rozwijała system szkolnictwa narodowego na wszystkich poziomach edukacji, od podstawowego do akademickiego. Powstawały także towarzystwa naukowe, regularnie odbywa-

tych wymownych słów należy przypisać Dymitrowi Mereżkowskiemu, który miałby je wypowiedzieć w 1921 r. (zob. „Зеленая лампа”. *Беседа III*, „Новый корабль” 1927, nr 2, s. 41). Przywołuje je w swojej książce Roman Gul (zob. O. Коростелев, *Апология эмиграции Романа Гуля*, [w:] Р. Гуль, *Я унес Россию*, t. 1: *Россия в Германии*, Москва 2001, s. 9; por. А. Николюкин, „Не в изгнании, а в послании: миссия литературы”, [w:] *Культурное наследие российской эмиграции...*, s. 14). W literaturze przedmiotu odnajdujemy także zapewnienia, że autorką przytoczonych słów była Zinaida Gippius (por. T. Zienkiewicz, „I nas izgnannikow w molitwach pomiani...” (*o poezji emigracji rosyjskiej w Polsce międzywojennej*), „Studia Rossica”, t. 5, Warszawa 1997; *Культурная миссия Российского зарубежья. История и современность*, отв. ред. Т. А. Пархоменко, Москва 1999, s. 31 oraz Е. П. Чельшев, *Пролог*, [w:] *Литература русского зарубежья...*, ред. О. Н. Михайлов, s. 28).

⁴² *Культурная миссия Российского зарубежья...*, s. 31.

⁴³ Zob. *Воспоминания о серебряном веке*, сост. В. Крейд, Москва 1993, s. 7 (podaje w tłumaczeniu Jana Orłowskiego, zob.: tenże, *Wspomnienia literackie pisarzy „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej*, [w:] *Literatura emigracyjna Rosjan, Ukraińców i Białorusinów*, pod red. А. Woźniak, L. Pusząka, Lublin 2001, s. 27).

⁴⁴ Wywiad przeprowadził Wiktor Olewicz – zob. [online] <<http://zvezda.ru/>>.

⁴⁵ *Якорь (Антология поэзии)*, сост. Г. В. Адамович, М. Л. Кантор, Берлин 1936.

ły się zjazdy akademickie, prowadzono dyskusje. Aktywnie wspierano i rozwijano tradycje narodowe we wszelkich dziedzinach sztuki (studia baletowe, trupy teatralne, towarzystwa muzyczne, rosyjskie konserwatoria, wytwórnie filmowe, wieczory literackie, a nawet tradycyjne spotkania „przy samowarze” itp.). Zagranica rosyjska posiadała własne rosyjskojęzyczne organy prasowe, wydawnictwa literackie. Działały liczne towarzystwa i stowarzyszenia polityczne, wojskowe, sportowe, kulturalne, zawodowe, charytatywne itd.

Podkreślmy: misja, którą wypełniła „pierwsza fala” emigracji, to uniwersum, które do dzisiaj stanowi zasadnicze wartości dla kolejnych pokoleń emigracyjnych. Cele służenia „idei rosyjskiej” były określane przez rosyjskich intelektualistów niezwykle szeroko i obejmowały wszystkie aspekty życia społecznego. Powyższe idee znalazły głębokie odzwierciedlenie w rosyjskiej poezji emigracyjnej, jej zaangażowaniu, poetyce, motywach wiodących, filozoficzności. Dlatego Giorgij Iwanow nazywa emigrantów „solą ziemi”, czym nawiązuje do Ewangelii Chrystusa i jego Apostołów:

...Узнает ли когда-нибудь она,
Моя невероятная страна,
Что было солью каторжной земли?

А впрочем, соли всюду грош цена.
Просыпали – метелкой подмели.⁴⁶

Iwanow mówi o tych, którzy wyszli cało z rewolucyjnej zawieruchy, ale jednocześnie stracili najważniejsze – prawo do życia i tworzenia w ojczyźnie. Mówi o tych „сокровищах духа, которых лишилась Россия, изгнав лучших из лучших своей художественной интеллигенции”⁴⁷. Dlatego też najważniejszym i decydującym dla rosyjskich emigrantów, uważających się za spadkobierców kultury narodowej, pozostawał moralny bodziec postępowania, uświadomienie sobie własnej, jeśli nie mesjańskiej, to bezsprzecznie wyjątkowej, misji historycznej.

W literaturze przedmiotu utrwalił się pojęciowy łańcuch: emigracja „pierwszej”, „drugiej”, „trzeciej fali”, w którym decydująca jest kwestia ram czaso-

⁴⁶ Г. Иванов, *Торжественно кончается весна...*, [w:] *„Мы жили тогда на планете другой...”*. Антология поэзии русского зарубежья. 1920–1990, сост. Е. В. Витковский, т. 2, Москва 1994, s. 26.

⁴⁷ Л. П. Моисеева, *„Мы жили тогда на планете другой...”*. Тема России в поэзии русского зарубежья первой волны эмиграции, *„Общественные науки и современность”* 1997, нр 3, s. 169.

wych. W takim ujęciu terminologicznym na marginesie pozostaje zatem ich tożsamość, a przecież emigracja w latach 1917–1922 z Rosji i emigracja ze Związku Radzieckiego w drugiej połowie XX wieku mają mało ze sobą wspólnego. Przy czym chodzi nie o odmienne warunki historyczne, lecz przede wszystkim o ich kulturowe znaczenie. Emigracja „pierwszej fali” wyróżnia się liczebnością i masowością, ale nie w tym zawierała się jej specyfika. Intelktualiści, którzy opuścili Rosję w wyniku rewolucji i wojny domowej, utworzyli unikatową społeczność, której wyjątkowość polegała na odrębnej historycznej misji. Jeden z emigrantów, Władimir Abdank-Kossowski, pisał w gazecie „Возрождение”: „Ни одна эмиграция... не получала столь повелительного наказа продолжать и развивать дело родной культуры, как зарубежная Русь”⁴⁸. Zachowanie i rozwój rosyjskiej kultury i tradycji „srebrnego wieku” wynosi emigrację „pierwszej fali” na pozycję kulturowego fenomenu. Wszak zarówno „druga”, jak i “trzecia” fala emigracji nie stawiały przed sobą ogólnych kulturowo-narodowych celów.

Pozostaje jeszcze kwestia oceny owej misji z dzisiejszej perspektywy. W prowadzonych na ten temat dyskusjach przeważa opinia, że misję zachowania kultury emigracja wypełniła jedynie częściowo. O ile bezsporny pozostaje fakt powrotu do kraju – chociaż w ograniczonym wymiarze – literatury, sztuki, muzyki, o tyle zachowanie przez kolejne pokolenia i przekazanie świątłych przedrewolucyjnych ideałów jest poddawane w wątpliwość. Odwołując się zatem do barwnego określenia Gieorgija Iwanowa, idee „pierwszej fali” powróciły „в Россию стихами”, ale moralny powrót nie nastąpił. „[...] Миссия эмиграции – подстрека Iwan Толстой – выполнена была в эмиграции, но для России это стало чем-то музейным. Эмиграция вернулась в виде музея”⁴⁹. Przyczyny? Zdaniem współczesnego historyka i teologa Andrieja Zubowa, cieniem kładzie się długich siedemdziesiąt radzieckich lat, które przyniosły radykalne duchowne zmiany rosyjskiego społeczeństwa: „Наше согласие на зло и ложь в советский период, а в сталинское время – согласие на убийство, все это не могло просто так быть и уйти, и мы, как человек, вышедший из бани, смыв всю грязь после дня тяжелой работы, стали бы чистенькими и готовыми к свободному восприятию и Бердяева, и того же Георгия Иванова,

⁴⁸ В. Абданк-Коссовский, „Возрождение”, [Париж] 1956, nr 52, s. 121. Cyt. wg: Л. Г. Березовая, *Культура русской эмиграции 1920–30-х гг.: культурная миссия пореволюционной эмиграции как наследие серебряного века*, „Новый исторический вестник” 2001, nr 3; zob. [online] <www.antibr.ru/index.html>.

⁴⁹ Rozmowę z Andriejem Zubowym na antenie radia „Свобода” przeprowadził Iwan Tolstoj – zob. *Культура и контр-культура. Гость программы – московский историк и теолог Андрей Zubov*, [online] <www.svoboda.org/programs/OTB/2001/OBT.120201.aspx>.

и того же Ильина, и тех же политических мыслителей да и общественных политических деятелей русского зарубежья. [...] А вот теперь приходит вновь вся эта иная Россия, эмигрантская Россия, но ее воспринимают-то люди с совершенно исковерканными душами. Главное, что исковерканными не кем-то извне, а добровольно коверковавшими сами себя, потому что иначе выжить было нельзя здесь, как им казалось. И вот эти люди с исковерканными душами, они оправдывают себя, они говорят, что это нормально, что они делали, что нельзя им было делать иначе. После этого и Бердяев, и отец Сергей Булгаков, и Ильин, и поздний Георгий Иванов, и вся русская эмиграция, кроме тех, кто шел на компромисс с большевизмом, типа части евразийства, вся русская эмиграция их обвиняет самим фактом своего существования: вот она, другая Россия. И чтобы это обвинение не разрушало постсоветского человека, он старается не принимать в себя. Формально ведь эмиграция вошла. Какой-нибудь Рушайло цитирует Бердяева, ему там написали его спичрайтеры. Сейчас это просто модно, что-то процитировать из того. Все – от Путина до человека среднего политического звена – просят подыскать им цитатку. А люди-то остались советские, и в этом причина того, что пока эмиграция свою созидательную роль, к которой она себя готовила, не сыграла”⁵⁰.

Przyznając moskiewskiemu historykowi rację, wyrażmy głębokie przekonanie, że nie wszystko jeszcze stracone. Przed nami przyszłość, zwłaszcza przed nowym pokoleniem, które nie jest moralnie związane z komunizmem i w większym stopniu otworzy się na emigrację. Tym bardziej że już teraz możemy odnotować jakościową zmianę. Praktycznie na wszystkich poziomach, poczynając od programów telewizyjnych, a na politycznych wystąpieniach kończąc, całe społeczeństwo rosyjskie zwraca się ku temu, co było przed rokiem 1917, oraz do tego, co po roku 1917 pozostawało w kontrkulturze, w tym i emigracji. Próby odbudowywania mostów obserwujemy na poziomie oficjalnym, kulturowym, językowym oraz bytowym. Powyższe fakty przekonują, że we współczesnej kulturze rosyjskiej dzieje się coś optymistycznego, obserwujemy bowiem dążenie wszystkich warstw społeczeństwa do powrotu i stopienia się z tym, co miało miejsce przed rokiem 1917. Do tradycji. Do historycznych korzeni.

⁵⁰ Ibidem.

Резюме

Миссия эмигрантской литературы („первая волна” русской эмиграции)

С первых лет существования перед послереволюционной эмиграцией („первая волна”) возникает вопрос особого мироощущения. Участники и создатели эмигрантской литературы ее миссию понимали по-разному, но сходились в том, что в основе лежит утверждение принципа свободы творчества. Миссию эмигрантской литературы, по словам Нины Берберовой, считала себя не „в изгнании, а в послании”. Духовные ценности, созданные в том „послании” русской диаспоры в изгнание становятся частью национальной культуры нынешнего времени.

Summary

The mission of the emigrants' literature („the first wave” of the Russian emigration)

Since the first years before the post-revolutionary emigration („the first wave”), the problem of the special assignment given by history appeared. Authors of the emigration literature understood its mission differently, however, they did agree on this one point: the principle of artistic freedom is the underlying reason for the emigrants' literature. Alluding to Nina Berberowa's well-known formula, it is not about exile, but about the mission. Spiritual values of the „mission” of the Russian diaspora are becoming a part of the national culture in contemporary times.